

סימן ל"ה

כוונה ורצון (כב ע"ב)**א. ביאור התוס' בענין כשרות חש"ו**

למדנו בפרק שני דגיטין (כב ע"ב):

הכל כשרין לכתוב את הגט אפילו חרש שוטה וקטן.

ומקשה הגמרא:

והא לאו בני דיעה נינהו (רש"י: 'ולא ידעו לכתוב לשמה')?

ומתרצת:

אמר רב הונא: והוא שהיה גדול עומד על גביו.

והקשו התוספות (ד"ה "והא") מהא דתנן בפ"ק דחולין שקטן כשר לשחוט כאשר גדול רואה אותו, והגמ' שם (יב ע"ב) מוכיחה מדין זה ששחיטה לא צריכה כוונה. ומשמע שאם יש צורך בכוונה אי אפשר להסתפק בגדול שרואה, וכיון שבגט הרי צריך כוונה, איך מסתפק רב הונא בגדול שרואה?

ותירצו תוס': "התם מיירי כשאנו מלמדו לכון לשחוט אלא ראייה בעלמא, אבל הכא מיירי שגדול עומד על גביו ומלמדו ומזהירו לעשות לשמה".

כלומר, עקרונית גדול העומד מועיל גם כשצריך כוונה, אך זהו דוקא כשמדריך את הקטן ולא כשרק משגיח עליו.

ולפ"ז, מתרצים תוס' קושיא נוספת:

הגמרא ביבמות (קד ע"ב) אומרת שחרש וחרשת פסולים לחליצה כיון שאינם בני קריאה, וקטן פסול מפני שכתוב בפרשת חליצה 'איש'. ולכאורה, הרי חליצה זקוקה לכוונה והם לא יכולים לכוון, ולמה הוצרכה הגמרא לטעמים אחרים? אלא ודאי, אומרים תוס', שכיון שב"ד מזהירים אותם לעשות לשמה, הוי כגדול עומד על גבם.

אמנם, שואלים תוס': מדוע הגמרא שם אומרת ששוטה פסול לחליצה אף אם ב"ד מלמדין אותו, הרי משמע מסוגיין שאם הגדול מלמדו מהני, וא"כ כאשר מלמדו את

מהות החליצה – לנתק את זיקתו מאשת אחיו – מדוע אין זה מועיל?¹ ומתרצים, שבחליצה "לא מינכרא מילתא דעביד לשמה כמו גבי גט". דהיינו, בגט – ניתן לראות שהקטן כתבו כדבעי, אך בחליצה – לא ניכר שהשוטה אכן הבין והתכוון לנתק את הזיקה, ולכן לא מועיל.

ב. ביאור העונג יו"ט והגר"ח

מקשים האחרונים: מדוע תוס' הקשו רק מחליצה, ולא מכל הקניינים, שגם בהם לא מצינו שמועיל גדול העומד על גבי קטן?

מתרצים העונג יו"ט (ס' ב) ור' חיים (פ"ד מהל' יבום הט"ז), שקיים הבדל בין כוונה לרצון. כאשר אדם מוכר חפץ לחברו, אמנם הוא צריך לעשות פעולת קנין אבל לא הפעולה יוצרת את הקנין, אלא רצון האדם למכור יוצר את הקנין, כיון שאדם יכול לעשות כל מה שהוא רוצה בחפץ שלו.

אך כתיבת גט אינה כך. בכתיבת גט, עצם הכתיבה הפכה את הקלף לגט כשר. צריך אמנם כוונה לכתוב לשמה, אך לא היא זו שיוצרת את כשרות הגט. וכן בחליצה איננו זקוקים לרצון היבם, על מנת לנתק את הזיקה בינו ליבמתו. הוא רק צריך לעשות את הפעולה הנדרשת ממנו, וכשהוא עשה את הפעולה שלו, התורה מפקיעה את הזיקה.

מחדשים העונג יו"ט ור' חיים, שגדול העומד על גבי קטן, יכול לגרום לו להבין מה הוא עושה, אך הוא אינו יכול להשלים חסרון מהותי ושורשי כמו חסרון ברצון. לכן, בכתיבת גט וחליצה שאין צורך ברצון האדם מועיל גדול העומד על גבו, אך בקניינים שצריך גם את רצון האדם אי אפשר להסתפק בגדול העומד על גב הקטן.

זו הסיבה, שתוס' הקשו על כתיבת גט מחליצה דווקא, ולא מקניינים, כי בשאר הקניינים פשוט לו שלא תועיל עמידת הגדול, ורק בחליצה – שמועילה כוונה גרידא, הקשו התוס' מדוע זה שונה מגט. וע"ז תירצו שבחליצה לא ניכר שהתכוון לנתק את הזיקה בינו לבין אשת אחיו.

ולכן, קטן שלקח בהמה שהיתה בדרום ושחטה בצפון – שחיטתו כשרה, וכן אם קידש מי חטאת ועוד, משום שבמקרים אלו אין צורך ב"רצון" ודי בכך שאנו רואים שיש כאן "כוונה".

ג. נפקא מינה להלכה

כך מתרצים האחרונים הנ"ל, אך כל אחד מוציא מכך הלכה אחרת:

¹ בשלמא בקטן, כתוב בתורה (דברים כה, ט) "ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו" – איש ולא קטן.

ר' חיים לומד מכאן, שבחליצה אין צורך בעדי קיום. כי רק כשהאדם הוא זה שיוצר את החלות, כמו בנתינת גט וקידושי אשה, זקוקים לעדים לקיים את הדבר. אך כשהמציאות היא היוצרת, והכוונה היא רק תנאי, אין צורך בעדי קיום. ולכן, למשל, אשה שזינתה נאסרת גם בלא עדי קיום כי עצם פעולת הזנות אוסרת אותה על בעלה.

העונג יו"ט לומד מכאן משהו אחר. הגמרא (יבמות קו ע"א; כתובות עד ע"א) אומרת שחליצה מוטעית כשרה, ונחלקו אמוראים בפירוש המושג. ריש לקיש מסביר, שאומרים לו "חלוץ לה ובכך אתה כונסה". כלומר שמרמים אותו שפעולת החליצה היא בעצם פעולת קידושין. אך רבי יוחנן אומר, שחליצה כזו פסולה כי הוא לא התכוון כלל לחלוץ. ולכן, אומר רבי יוחנן שמדובר שאומרים לו "חלוץ לה על-מנת שתתן לך מאתיים זוז", ולאחר שהוא חולץ לא נותנים לו את הכסף.

מבאר העונג יו"ט את מחלוקתם: לפי ר"ל עצם המציאות, שחלץ לה, מתירה את היבמה. אך רבי יוחנן טוען שצריך גם כוונה, אמנם המציאות מתירה ואין צורך ברצונו, אך עדיין זקוקים לכוונתו. נמצא שלפי שניהם המציאות מתירה אלא שלרבי יוחנן יש תנאי של כוונה. ולכן מובן, אומר העונג יו"ט, מדוע אי אפשר להטיל תנאי בחליצה (כמבואר שם בגמרא), כי תנאים שייכים כשהחלות תלויה ברצונו, ואז הוא מבטלה בהטלת תנאי. אך כשהמציאות היא זו שיוצרת את החלות, האדם אינו בר-סמכא להטיל תנאי.

מתוך כך, העונג יו"ט חולק על פסק השולחן ערוך.

השו"ע פוסק (או"ח סי' תפט סע"ג), שאדם המתפלל במניין לפני צאת הכוכבים יכול לספור ספירת העומר בתנאי, דהיינו שאומר "אם אזכור לספור בלילה אני לא יוצא בספירה עם הציבור, אך אם אשכח - יצאתי בספירה עם הציבור".

תנאי כזה, טוען העונג יו"ט, אי אפשר להטיל. כי מצוות אינן תלויות ברצון, וכיון שבמציאות הוא סָפֵר, ואין זה תלוי ברצונו רק בכוונתו, אינו יכול להטיל תנאי.

וכן לגבי דברי המשנ"ב, שהמסופק אם הציבור יגיע לקריאת שמע בזמנה יכול לקרוא ק"ש לפני התפילה ולהטיל תנאי – חולק העונג יו"ט, כי במציאות הוא קרא ק"ש, ולא שייך בזה תנאי.

ד. ביאור המשך דברי תוס'

נשוב לדברי תוספות בסוגיין.

תוס' מוסיפים להקשות: היאך חש"ו כשרים, הן "לאו בני כריתות ניהו"?

ומתרצים תוס':

דחשיבי בני כריתות, הואיל ואם הגדיל הקטן ונשתפה השוטה, הוו בני כריתות.

וקשה, דבשלמא קטן עתיד לגדול, אך מי אמר שהשוטה ישתפה?

נראה לומר, שאין כוונת התוס' שהעתידי משפיע על העבר, שעצם העובדה שהוא ישתפה מכשירה אותו כעת. אלא כוונת התוס', שעצם האפשרות להשתנות מלמדת שאין לו חסרון מהותי אלא רק חסרון צדדי, שאין לו את הרצון לגרש. מה שאין כן גוי, שמופקע לחלוטין מכל דיני אישות.

ראיה לכך, ניתן להביא מהגמרא בפרק בתרא דגיטין (פה ע"א). ההלכה אומרת ש"קטנה מתגרשת בקידושי אביה". דהיינו, גם אם אביה הוא שקידשה יכולה היא להתגרש בקבלת גט לאחר מותו. שואלת הגמרא: "והא בעינן 'וְיִצְאָה-וְהִיְתָה' (דברים כד, ב)?" מסביר רש"י (ד"ה "והא"): "דלא מיגרשא אא"כ ראויה לקדש את עצמה לאיש אחר". כלומר שמסמיכות המילים "וְיִצְאָה-וְהִיְתָה" אנו לומדים שרק אשה שיכולה להתקדש לאחר הגט יכולה להתגרש. ואם כן אותה קטנה שאביה מת ואינה יכולה להתקדש אינה יכולה להתגרש. מתרצת הגמרא שקטנה "אתיא לכלל הויה", כלומר שהיא תגדל ותהיה ראויה להתקדש, ולכן היא יכולה להתגרש גם כעת.

ולכאורה, הרי מבואר בפרק הניזקין (לקמן נה ע"א) שחרשת מתגרשת, והיא הרי "לא אתיא לכלל פיקחות"? כלומר, מדוע בחרשת לא מועיל הכלל שבקעה הגמרא שדי בכך שבעתיד היא תוכל להתקדש.

אלא על כורחנו צריכים לומר, שהעיקר הוא שאין חסרון מהותי. ומה שהגמרא אומרת 'אתיא לכלל הויה' כוונתה, שהעובדה שהיא תגדל מוכיחה שאין לה חסרון עצמי, שאין היא אדם שונה רק יש לה פגם זמני (סימן ולא סיבה).

ולפ"ז, ניתן ליישב קושיא נוספת.

הגמרא בבבא מציעא (עב ע"א) אומרת שניתן לזכות לקטן כי הוא יבוא לכלל שליחות, מה שאין כן לגוי, שלא יבוא לכלל שליחות, לא ניתן לזכות לו. ומכאן הקשה הקצות (סי' רמג סק"ו) על הרמב"ם (פ"ד מהל' זכיה ומתנה ה"ז) שפסק ש"המזכה לשוטה על ידי בן דעת זכה", אף שהוא לא יבוא לכלל שליחות?

ולפמשנ"ת אתי שפיר, שאין צורך שבמציאות יבוא לכלל שליחות, אלא שהעובדה שהוא יכול לבוא לכך, מלמדת שהחסרון לא מהותי. ולכן שוטה, שיכול להשתפות, עדיף מגוי.